

Stvarni sukob civilizacija

Ronald Inglehart i Pippa Norris¹

U nastojanju da objasne korijenite uzroke 11. septembra 2001. mnogi pokušaji završili su pozivanjem na kontroverznu i provokativnu tezu Samuela P. Huntingtona o 'sukobu civilizacija'. Umjesto da zadovolje znatijelju javnosti takvi pokušaji su samo oživjeli raspravu o 'sukobu civilizacija', koje nije manjkalo od 1993. kada je Huntington objavio svoj tekst u *Foreign Affairs*-u. Tri godine kasnije na osnovu teksta objavljena je knjiga *The Clash of Civilizations and Remaking of the World Order* (New York, Simon and Schuster, 1996). Mnogi su ukrstili svoje argumente Huntingtonovim. Pokojni Edward Said vidio je teoriju o sukobu civilizacija kao pokušaj da se oživi hladnoratovska ideja o podjeli svijeta na «nas dobre» i «njih loše» («A Clash of Ignorance», *The Nation*, 22. oktobar 2001). John Voll i John Esposito su ustvrdili da islamsko naslijeđe sadrži dovoljno koncepata koje muslimani mogu reinterpretirati kako bi osigurali čvrsto utemeljen za demokratiju u islamu. («Islam's Democratic Essence», *Middle East Quarterly*, September 1994). Ahmet Davutoglu, glavni savjetnik sadašnjeg turskog premijera Tajipa Erdogana, iznio je tezu o Huntingtonovoj tvrdnji kao opravdanju za činjenje svake vrste zla muslimana, napominjući istovremeno da nije riječ o sukobu civilizacija već interesa. Chandra Muzaffar iz Malezije je ukazivao na faktografske greške u Huntingtonovim argumentima. No tek nam je Svjetsko istraživanje vrijednosti (*World Values Study*) provedeno u periodu 1995.-2001. po prvi put omogućilo da ispitamo mnoštvo podataka vezanih za ovu debatu. Komparativna analiza, koju su na temelju nalaza tog istraživanja napravili Pippa Norris sa Harvarda i Ronald Inglehart sa Mičigenskog univerziteta, pokazuje da je Huntington samo dopola u pravu: Kultura ima velikog uticaja na vrijednosti i stavove ljudi, ali ono oko čega se Zapad i muslimanska društva ne slažu nije demokratija već jednakost spolova i seksualna liberalizacija. Drugim riječima, kulturni jaz između muslimanskih društava i Zapada više je utemeljen na *erosu* nego na *demosu*.

Tekst kojeg ovdje donosimo u prijevodu («The True Clash of Civilization», *Foreign Policy*, mart-april 2003., 67-74.) je zapravo popularizirana verzija mnogo duže i znanstvenije originalne studije «Islam and the West: Testing the 'Clash of Civilizations' Thesis», *Comparative Sociology*. 1 (3-4): 235-265. Najkraća verzija rada objavljena je pod nazivom «It's the Women, Stupid» u *Ms Magazine*, proljeće 2002, 47-49.

Ovu verziju smo izabrali jer je prosječni čitalac sa lahkocom može pratiti dok to nije slučaj sa drugim ovdje spomenutim člankom. Nažalost ona je mnogo izraženije ideološki orijentirana od prethodne studije. Ovom prilikom dovoljno je kazati da postoje različiti modeli demokratije i da je liberalni model, čije uvjete autori ovdje vjerodostojno identificiraju, samo jedan od njih koji ne mora nužno biti najbolji za muslimanski svijet. Svi tekstovi mogu se naći na vebsajtu www.pippanorris.com. Detaljne informacije o samom istraživanju iz kojeg su podaci korišteni u analizi moguće je naći na <http://wvs.irc.umich.edu>.

Privredivač

¹ Pippa Norris je profesorica na Fakultetu političkih nauka John F. Kennedy Harvardskog univerziteta a Ronald Inglehart na Institutu za društvena istraživanja Mičigenskog univerziteta.

Samuel P. Huntington je bio samo dopola u pravu. Kulturna crta koja razdvaja Zapad i islamski svijet nema veze sa demokratijom, već seksom. Prema posljednjim istraživanjima, muslimanski svijet i Zapad su još uvijek dva različita svijeta kada su u pitanju stavovi prema razvodu, abortusu, jednakosti spolova i pravima homoseksualaca – što ne obećava mnogo za demokratsku budućnost Bliskog istoka.

Promocija demokratije u muslimanskim zemljama je jedna od najpopularnijih tačaka u govorima Bušove administracije. Bivši državni sekretar Colin Powell je tvrdio da SAD podbacuju ideju da sloboda neće cvjetati na Bliskom istoku dok sadašnji državni sekretar Condoleezza Rice u septembru 2002. kao Bušov savjetnik za nacionalnu sigurnost obećala da će SAD ostati posvećene «maršu slobode u muslimanskom svijetu». Sam Buš je optimistički izjavio da nema «sukoba civilizacija» kada su posrijedi «zajednička prava i potrebe ljudi i žena». Međutim, drugi se ne slažu. Kontroverzna teza Samuela P. Huntingtona iz 1993. godine - da su kulturne razlike između «zapadnog kršćanstva», na jednoj i «pravoslavlja i islama», na drugoj strani, nove crte uzduž kojih će se odvijati budući svjetski sukobi – nakon 11. septembra 2001. odjekuje jače nego ikad. Na istom fonu su izjave i natpisi brojnih zapadnih političara i autora koji govore o superiornosti Zapada ili o rezistentnosti islama na demokratiju.

Huntingtonovo objašnjenje bi se svodilo na to da islamskom svijetu nedostaju ključne političke vrijednosti koje su dovele do pojave predstavničke demokratije na Zapadu: odvajanje vjerskog i sekularnog autoriteta, vladavina prava i društveni pluralizam, parlamentarne institucije predstavničke vlasti, te zaštita individualnih prava i građanskih sloboda kao brane između građana i državne moći. Ova tvrdnja čini se potpuno utemeljenom s obzirom na neuspjeh izbornih demokratija na Bliskom istoku i Sjevernoj Africi. Prema izvještaju Freedom House iz 2002. g. Gotovo dvije trećine od 192 zemlje širom svijeta su izborne demokratije. Međutim od 47 većinski muslimanskih zemalja samo je jedna četvrtina izbornih demokratija, a da pri tome u tu kategoriju ne spada nijedna od ključnih arapskih zemalja.

Međutim ove okolnosti ne mogu dokazati ispravnost Huntingtonove teze s obzirom da one ništa ne govore o dubljim uvjerenjima muslimanske javnosti u tim društvima. Daskora jedva da je i bilo empirijskih podataka koji bi govorili o duboko različitim vrijednostima zapadnih i muslimanskih društava. Kumulativni rezultati dva posljednja talasa Svjetsko istraživanje vrijednosti – SIV (*World Values Survey*) koji su napravljeni između 1995.-96. i 2000.-2002., nude mnoštvo relevantnih podataka. Na temelju upitnika koji ispituju vrijednosti i vjerovanja u više od 70 zemalja, SIV je studija društveno-kulturnih i političkih promjena koja obuhvata više od 80% svjetske populacije.

Poređenje podataka iz ovih istraživanja u muslimanskim i nemuslimanskim društvima širom svijeta potvrđuje prvu tvrdnju u Huntingtonovoj tezi: Kultura je važan faktor, zapravo, vrlo važan faktor. Historijske vjerske tradicije su ostavile trajan pečat na savremene vrijednosti. Međutim, Huntington je u krivu kada misli da je suština sukoba između Zapada i islama oko političkih vrijednosti. U ovom trenutku društva širom svijeta, muslimanska i druga, demokratiju smatraju najboljim oblikom vladavine. Umjesto toga, stvarna crta razdjelnica između Zapada i islama, koju Huntingtonova teorija potpuno previđa, tiče se jednakosti spolova i seksualne liberalizacije. Drugim riječima,

vrijednosti koje dijele dvije kulture mnogo više se tiču *erosa* nego *demosa*. I dok mlađe generacije na Zapadu postaju sve liberalnije po ovim pitanjima, muslimanski narodi nastavljaju biti najtradicionalnijim društvima na svijetu. Ovaj jaz u vrijednostima odslikava sve veći ekonomski jaz između Zapada i muslimanskog svijeta. Komentarišući odsustvo glasačkih prava žena na Bliskom istoku, Razvojni program UN-a, UNDP u izvještaju iz ljeta 2002. primjećuje da «nijedno društvo ne može postići željeni stepen blagostanja i ljudskog razvoja, niti se natjecati u globalizirajućem svijetu, ako polovina njegove populacije ostane marginalizirana i bez ikakve moći». Međutim, ovaj «seksualni sukob civilizacija» otvara mnogo dublja pitanja od onog kako muslimanske zemlje tretiraju žene. Predanost jednoga društva jednakosti spolova i seksualnoj liberalizaciji se uvijek i iznova potvrđuje kao najpouzdaniji pokazatelj kako snažno to društvo podržava principe tolerancije i egalitarizma. Dakle, velika većina muslimana želi demokratiju, ali demokratija možda nije održiva u njihovim društvima.

Testiranje Huntingtona

Huntington tvrdi da «ideje individualizma, liberalizma, konstitucionalizma, ljudskih prava, jednakosti, slobode, vladavine prava, demokratije, slobodnog tržišta i odvojenosti crkve od države» imaju malo pristalica izvan Zapada. Štaviše, on tvrdi da zapadna nastojanja da promovira ove ideje izazivaju nasilnu reakciju protiv «imperijalizma ljudskih prava». Da bismo ispitali i testirali ove tvrdnje, zemlje obuhvaćene SIV smo kategorizirali u devet glavnih savremenih civilizacija, uglavnom na osnovu historijskog i vjerskog naslijeđa svakoga društva. Istraživanje je obuhvatilo 22 zemlje koje predstavljaju zapadno kršćanstvo (zapadna Evropa, Sjeverna Amerika, Australija i Novi Zeland), 10 srednjoevropskih zemalja (koje dijele naslijeđe zapadnog kršćanstva, ali koje su živjele pod komunističkom vlašću), 11 društava sa muslimanskom većinom (Albanija, Azerbejdžan, Bangladeš, Egipat, Indonezija, Iran, Jordan, Maroko, Pakistan i Turska), 12 tradicionalno pravoslavnih društava (kao što su Rusija i Grčka), 11 pretežno katoličkih latinsko-američkih zemalja, 4 istočnoazijska društva koja su oblikovale kinesko-konfučijanske vrijednosti, 5 podsaharskih afričkih zemalja, te Japan i Indija.

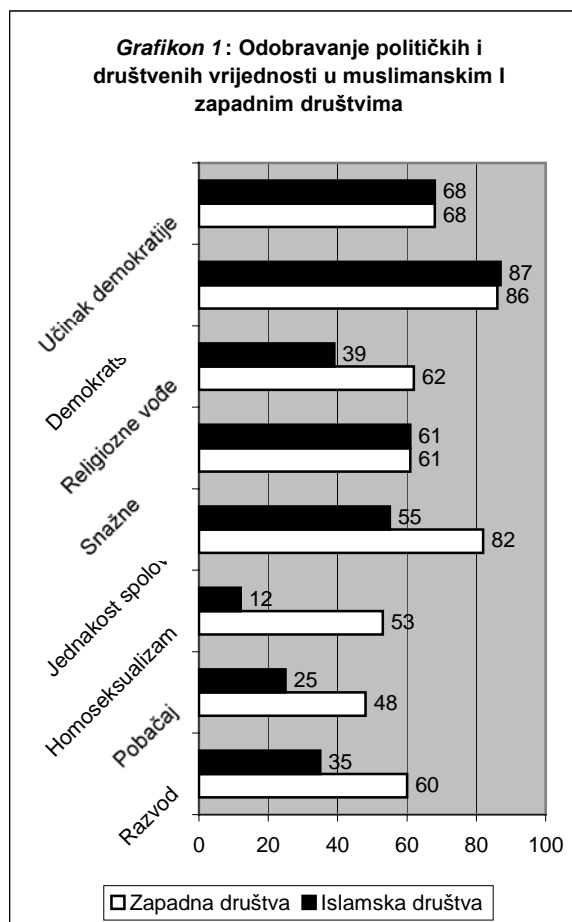
Uprkos Huntingtonovoj tezi o sukobu civilizacija između zapada i ostatka svijeta, SIV otkriva da, u ovom historijskom trenutku, demokratija uživa nadmoćno pozitivan imidž svuda u svijetu. U skoro svim zemljama svijeta izrazita većina stanovnika demokratski politički sistem opisuje kao «dobar» ili «vrlo dobar». Ovi rezultati predstavljaju dramatičnu promjenu u odnosu na 1930.-e i 1940.-e, kada su fašistički režimi imali podršku većine stanovništva u mnogim zemljama, dok su tokom više decenija komunistički režimi imali široku podršku. Međutim, tokom posljednjih deset godina, demokratija je postala praktično jedini model koji ima globalnu podršku, bez obzira na kulturu. Sa izuzetkom Pakistana, većina muslimanskih zemalja u kojima je provedeno istraživanje imaju visoko mišljenje o demokratiji. U Albaniji, Egiptu, Bangladešu, Azerbejdžanu, Indoneziji, Maroku i Turskoj između 92 i 99% javnosti podržava demokratske institucije, što je više nego li u SAD (89%).

Ipak, bez obzira kako ohrabrujući ovi rezultati bili, izražavanje nominalne podrške demokratiji ne znači da ljudi i stvarno podržavaju temeljne demokratske norme, niti da će

im njihovi politički lideri dopustiti da imaju demokratske institucije. Iako ustavi autoritarnih država kao što je Kina proklamiraju poštivanje demokratskih ideala kao što su sloboda vjere, vlasti te slobode uskraćuju u praksi. Na iranskim izborima 2000. godine, reformistički kandidati su osvojili gotovo tri četvrtine mjesta u parlamentu, ali teokratska elita i dalje kontroliše poluge vlasti. Svakako je, međutim, pozitivan pomak činjenica da većina naroda jedne zemlje podržava demokratsku ideju. Ipak, taj sentiment moraju pratiti dublji stavovi kao što su interpersonalno povjerenje i tolerancija nepopularnih grupa. Konačno, te vrijednosti moraju prihvatiti i oni koji kontroliraju vojsku i tajnu policiju.

SIV pokazuje da je podrška demokratskim institucijama, čak i kada se uzmu u obzir razlike u ekonomskom političkom razvoju, podjednako snažna u muslimanskim i u zapadnim (i drugim) društvima. (Vidi *Grafikon 1*). Naprimjer, značajna većina u muslimanskim i zapadnim društvima smatra da je demokratija najefikasniji oblik vladavine, dok su svi drugi kulturni regioni i zemlje, osim Japana i istočne Azije, mnogo kritičniji. Podjednak broj ispitanika u obje civilizacije (61%) snažno odbacuju autoritarnu vlast, odbacujući «snažne lidere» koji «ne mare za parlament i izbore». Muslimanska društva iskazuju veću podršku aktivnoj ulozi vjerskih autoriteta u društvu nego li je slučaj u zapadnim društvima. Međutim, ova razlika nije toliko razlika između Zapada i islama koliko razlika između Zapada i mnogih drugih manje sekularnih društava diljem globusa, a posebno u podsaharskoj Africi i Latinskoj Americi. Naprimjer, građani nekih muslimanskih društava se snažno slažu sa tvrdnjom da «političari koji ne vjeruju u Boga nisu podobni za obavljanje javnih poslova» (88% u Egiptu, 83% u Iranu, 71% u Bangladešu), ali ova tvrdnja nailazi i na snažnu podršku na Filipinima (71%), Ugandi (60%) i Venecueli (52%). Čak i u SAD gotovo dvije petine javnosti vjeruje da ateisti nisu podobni za javne funkcije.

Međutim, kada su u pitanju stavovi o jednakosti spolova i seksualnoj liberalizaciji, kulturni jaz između Islama i Zapada se pretvara u provaliju. Tako, naprimjer, samo 55% ispitanika u muslimanskim zemljama podržava jednaka prava i šanse za žene dok je taj

i
i

procent na Zapadu 82%. Muslimanska društva su izrazito manje sklona odobravanju abortusa, razvoda i posebno homoseksualizma.

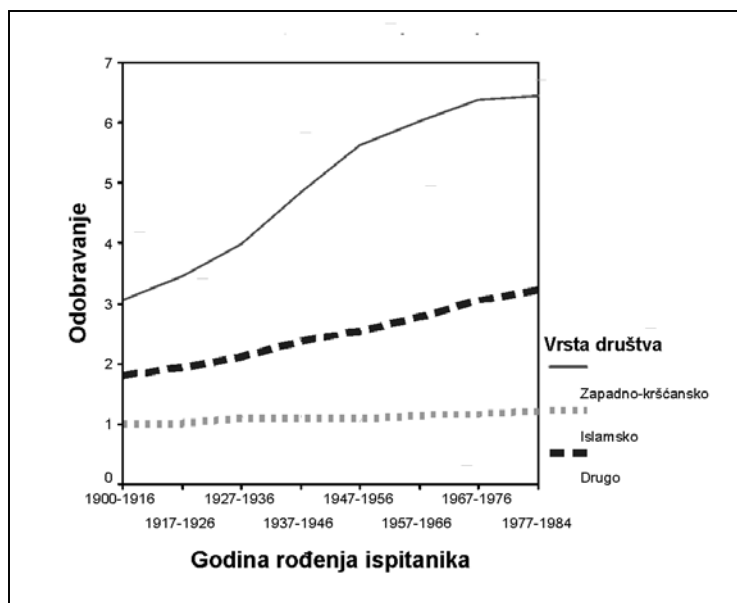
Ova pitanja su dio šireg sindroma tolerancije, povjerenja, političkog aktivizma i naglaska na individualnoj autonomiji koja čini «vrijednosti samoizražavanja» (*self-expression values*). Obim u kome jedno društvo naglašava ove vrijednosti ima iznenađujuće snažan uticaj na pojavu i opstanak (liberalnih -A. A.) demokratskih situacija. Podrška jednakosti spolova – što je jedna od ključnih barometara tolerancije i lične slobode – blisko je povezana sa nivoom demokratizacije tog društva.²

U svim stabilnim demokratijama, većina javnosti se ne slaže sa tvrdnjom da su «muškarci bolji politički lideri od žena». Nijedno društvo u kojem manje od 30% javnosti odbacuje ovu tvrdnju (kao što su Jordan, Nigerija i Bjelorusija) nije istinska demokratija. U Kini, jednoj od najnedemokratskijih zemalja svijeta, većina javnosti smatra da su muškarci bolji političari od žena uprkos zvaničnom partijskom promoviranju jednakosti spolova. U praksi, kineske žene zauzimaju malo pozicija koje imaju stvarnu moć i nailaze na široko rasprostranjenu diskriminaciju na poslu. Indija je granični slučaj. Ova zemlja je dugogodišnja parlamentarna demokratija sa neovisnim sudstvom i civilnom kontrolom nad vojskom. Međutim, Indija je također na zlu glasu po slaboj vladavini zakona, arbitrarnim hapšenjima i vansudskim ubistvima. Status indijske žene odslikava tu dualnost. Prava žena su zagwarantirana ustavom, a Indira Gandhi je vodila zemlju petnaest godina. Ipak, nasilje u porodici i prisilna prostitucija su široko rašireni diljem zemlje, a prema SIV-u gotovo 50% indijske populacije smatra da samo muškarci trebaju vladati tom zemljom.

Način na koji jedno društvo posmatra homoseksualizam predstavlja još jedan dobar test njegove odanosti jednakosti. Tolerancija spram dobro prihvaćenih grupa nikada nije problem. Ali ako neko želi ustanoviti koliko je jedna nacija stvarno tolerantna treba naći koja je najomraženija grupa u tom društvu a onda pitati da li članovima te grupe treba dozvoliti da se javno sastaju, predaju u školama i rade u vladinim institucijama. Danas relativno mali broj izražava otvoreno neprijateljstvo spram drugih klasa, rasa ili vjera, ali je zato odbacivanje homoseksualaca široko rasprostranjeno. Odgovarajući na pitanje iz SIV-a o tome da li se homoseksualnost može opravdati, oko polovine svjetske populacije je odgovorila sa «Nikad!». Ali, kao i u slučaju sa jednakosti spolova, ovaj stav je direktno proporcionalan nivou (liberalne – A. A.) demokratije u tom društvu. Među autoritarnim i kvazi-demokratskim zemljama, odbacivanje homoseksualizma je jako izraženo: 99% Egipćana i Bangladešana, 94% Iranaca, 92% Kineza i 71% Indijaca odbacuju homoseksualizam. Nasuprot tome, ti procenti su mnogo niži u zemljama sa stabilnim demokratijama: 32% u SAD, 26% u Kanadi, 25% u Britaniji i 19% u Njemačkoj.

² Zbog lošeg kvaliteta i nečitljivosti grafikona koji pokazuje ovu korelaciju u originalnom članku nismo ga bili u mogućnosti ovdje reproducirati.

Muslimanska društva nisu ni jedina ni sva netolerantna prema seksualnoj orijentaciji i jednakosti spolova. Mnoge zemlje nasljednice Sovjetskog saveza su podjednako netolerantna kao i muslimanska društva. Međutim, sveukupno, muslimanske zemlje zaostaju ne samo za Zapadom već i za svim drugim društvima (Vidi *Grafikon 2*). Možda još značajnije je to što podaci govore da je jaz između mladih još izraženiji. Podaci kazuju da su mlađe generacije u

zapadnim društvima postaju sve egalitarnije u odnosu na svoje roditelje, dok mlađe generacije u muslimanskim društvima ostaju gotovo podjednako tradicionalne kao i njihovi roditelji, djedovi i nane, što sveukupno stvara još veći jaz.³

Sukob zaključaka

«Narodi islamskih država žele i zaslužuju iste slobode i šanse kao i narodi svih drugih država,» izjavio je predsjednik Buš u ljeto 2002. I u pravu je. Svaka tvrdnja o «sukobu civilizacija» utemeljenom na fundamentalno različitim političkim ciljevima kojima teže zapadna i islamska društva predstavlja pretjerano pojednostavljivanje dokaza. Podrška demokratiji je iznenađujuće velika u muslimanskim društvima, pa i onima koja žive pod autokratskim režimima. Ipak, Huntington je u pravu kada tvrdi da su kulturne razlike zadobile novu važnost, te da stvaraju borbene linije za nove sukobe. Iako skoro cijeli svijet izražava formalnu podršku demokratiji, još ne postoji globalni konsenzus oko samoizražavajućih vrijednosti, kao što su društvena tolerancija, jednakost spolova, sloboda izražavanja i interpersonalno povjerenje, koje su ključne za demokratiju. Danas ove različite vrijednosti predstavljaju stvarni sukob civilizacija između muslimanskih društava i Zapada.

Međutim ekonomski razvoj izaziva promijenjene stavove u praktično svakom društvu. Posebno modernizacija iznuđuje sistematske, predvidive promjene u ulogama spolova. Industrijalizacija uvodi žene u plaćenu radnu snagu i dramatično smanjuje stepen plodnosti. Žene se opismenjavaju i počinju učestvovati u predstavničkoj vlasti iako s mnogo manje moći nego muškarci. Potom postindustrijska faza donosi veću jednakost spolova kako žene preuzimaju više statusne ekonomske uloge u upravljanju i stiču politički uticaj u izabranim i postavljenim tijelima. Otuda relativno industrijalizirana

³ Prema posljednjim istraživanjima među mladima u Britaniji današnji tinejdžeri su mnogo konzervativniji od svojih roditelja.

islamska društva kao što je Turska dijele iste stavove o jednakosti spolova i seksualnoj liberalizaciji kao i druge nove demokratije.

Čak u u stabilnim demokratijama promjene u kulturnim stavovima, i u konačnici stavovi prema demokratiji, čini se bile su blisko povezane sa modernizacijom. Žene nisu stekle pravo da glasaju u većini historijski protestantskih društava do otprilike 1920., a u većini rimokatoličke Evrope do iza Drugog svjetskog rata. U godini u kojoj je završio Drugi svjetski rat samo 3% parlamentaraca širom svijeta bile su žene. U narednih dvadeset godina cifra je porasla na 8%, a 1985. na 12%, da bi 2002. bila na 15%.

SAD ne mogu očekivati da će doprinijeti uspostavi demokratije u muslimanskom svijetu jednostavno tako što će učiniti da usvoje ukrase demokratske vlasti kao što su izbori i parlament. Također nije realno i očekivati da će mlade demokratije na Bliskom istoku nadahnuti val reformi nalik valu baršunastih revolucija diljem istočne Evrope posljednjih dana Hladnoga rata. Stvarna predanost demokratskim reformama bit će mjerena spremnošću da se izdvoje sredstva nužna za humani razvoj u islamskom svijetu. Kultura ima trajan uticaj na to kako se društva razvijaju. Ali kultura ne mora biti sudbina.

Privedio Ahmet Alibašić